

ГЛЯЗЕТДІНОВ
Рубіль Нуртдінович,
доктор технічних наук,
старший науковий співробітник,
ННСГБ НААН
(м. Київ)

**«КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНА ЗМОВА У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ»
(УКРАЇНСЬКА ФІЛІЯ, 1933 р.)**

За допомогою історико-наукового аналізу із залученням нещодавно розсекречених архівних матеріалів із Галузевого державного архіву Служби безпеки України досліджено подробиці гучної судової справи, що мала місце в СРСР на початку 30-х рр. минулого століття. Вона стосується, насамперед, знищення «цвіту нації» – наукової аграрної еліти країни за звинуваченнями у контрреволюційній змові у сільському господарстві. Основним завданням автора є донесення до відома широкої громадськості подробиць сфабрикованої справи «Політичного центру», зокрема його української філії. Зазначено основні політичні процеси проти інтелігенції, що відбувалися в країні наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. минулого століття. Охарактеризовано передумови створення, безпосереднє підпорядкування, ключові дійові особи. Ці матеріали ще донедавна знаходилися під грифом «Цілком таємно». Вони становлять неупереджену джерельну базу для дослідників вітчизняної історії, передусім, аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи, а також вивчення питань Голодомору тощо.

Ключові слова: *Політичний центр, контрреволюційна змова, Практичний центр, аграрна галузь, сільське господарство, Особливе державне політичне управління, репресії, наука.*

При помощи историко-научного анализа с использованием недавно рассекреченных архивных материалов с Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины исследованы подробности громкого дела в СССР в начале 30-х годов прошлого века. Оно имеет отношение, в первую очередь, к уничтожению «цвета нации» – научной аграрной элиты страны по обвинению в контрреволюционном заговоре в сельском хозяйстве. Основным заданием автора является донесение до ведома широкой общественности подробностей сфабрикованного дела «Политического центра», в частности его украинского филиала. Указаны основные политические процессы против интеллигенции, которые происходили в стране в конце 20-х – в начале 30-х гг. прошлого века.

Охарактеризованы предпосылки возникновения, непосредственное подчинение, ключевые действующие лица. Эти материалы еще недавно находились под грифом «Совершенно секретно». Они составляют объективную базу источников для исследователей отечественной истории, прежде всего, аграрной науки и сельскохозяйственного опытного дела, а также изучения вопросов Голодомора и т.п.

Ключевые слова: *Политический центр, контрреволюционная заговор, Практический центр, аграрная отрасль, сельское хозяйство, Особое государственное политическое управление, репрессии, наука.*

The details of the sensational case in the thirties of the last century are investigated by the method of historical and scientific analysis and with including recently opened materials from Branch State Archive of Ukraine's Security Service. First of all it is about the destruction "nation's best representatives" – scientific agrarian elite on a charge of counterrevolutionary conspiracy in agriculture. The main task of the author is to report to the knowledge of the public the details of the fabricated case of "Political center", in particular, its Ukrainian branch. Main political processes against the intelligentsia, which took place in the country in the late 20's - early 30-ies the last century are observed. The conditions of formation, direct submission, and key action participants are characterized. These materials were recently classified as "Top Secret". They constitute the objective basis of sources for researchers of national history, especially agricultural science and agricultural experimental case, as well as explore issues the Holodomor, etc.

Keywords: *Political Center, a counter-revolutionary conspiracy, Practical Centre, the agricultural sector, agriculture, The special state political management, repressions, science.*

Окрему групу документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (колекція друкованих видань, фонд № 13) становлять обвинувальні висновки у справах «контрреволюційна змова», «контрреволюційна», «повстанська», «шкідницька» організації у сільському господарстві. Про деякі з них уже відомо науковцям, але загалом джерельна база для вивчення досі не використана. Проведеними історичними архівними розвідками єдиного у світі Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН встановлено, що фабрикація справ «сільськогосподарського профілю» розпочалася разом із суцільною колективізацією сільського господарства, проголошеною на пленумі ЦК ВКП(б) у листопаді 1929 р. Як наслідок, все завершилося, насамперед, винищенням фахівців-аграрників.

Метою статті є донесення до широкої громадськості подробиць сфабрикованої справи «Контрреволюційної змови у сільському господарстві», зокрема у частині, що стосується безпосередньо України.

Питання репресій ставали предметом розгляду багатьох дослідників [1–5]. Однак саме дослідженням контрреволюційної змови у сільському господарстві присвячено декілька праць. В. Марочко у статті «Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм терору» (1998) акцентує увагу на проблемах шаленого тиску на вітчизняних діячів, не згодних з державною політикою, та послідуючого Голодомору [6]. У п'ятому томі «Енциклопедії історії України» (2005) подано короткий матеріал про контрреволюційну шкідницьку організацію в органах Наркомзему і Наркомрадгоспів у 1933 р. [7]. У праці Т.Р. Грищенко «Репресії у вітчизняній аграрній науці – «Група Конара – Вольфа – Коварського» (1933)», що побачила світ у 2012 р. [8], автор безпосередньо торкається справи «Політичного центру», зокрема зазначає про репресії проти 100 найбільш впливових вчених-аграріїв та інших осіб, які мали стосунок до сільського господарства, і були фігурантами вже згаданої справи та засуджені Колегією Об'єднаного державного політичного управління у березні 1933 р. Проте актуальність нашого дослідження визначена, насамперед, вивченням участі України і відведеного для неї місця у гучній сфабрикованій справі проти вітчизняних аграріїв.

Слід відмітити, що на території України масові репресії проти інтелігенції розпочалися наприкінці 20-х рр. минулого століття. Лише протягом 1928–1933 рр. відбулося декілька гучних масштабних політичних процесів, які поклали початок масштабним винищенням «цвіту нації». Серед них слід виділити «Шахтинську справу» – шкідництво у вугільній промисловості, коли групі гірничих інженерів Донбасу висунули звинувачення про те, що вони буцімто діяли під безпосереднім керівництвом Паризького центру і були агентами французького, польського й англійського капіталу. За процесом так званої «Промпартії» проходила група інженерів, які нібито виконували завдання французької контррозвідки, що мали на меті підірвання економічної

могутності держави [1, с. 173–177; 9]. Ще один московський процес був сфабрикований за справою неіснуючої «Трудової селянської парії» і завдав відчутного удару по економістам-аграріям [10].

«Контрреволюційна змова у сільському господарстві» – політична справа, сфабрикована керівництвом СРСР з метою відшукати винуватців створеного голоду 1932–1933 рр., а також для залякування тих керівних працівників, які неохоче ставилися до політики комуністичного режиму на селі. Принагідно зауважимо, що розробкою сфабрикованих політичних процесів на замовлення керівництва СРСР займалося безпосередньо Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) – союзно-республіканська інституція, що існувала протягом 1923–1934 рр. Вона була заснована згідно з Постановою Президії Центрального виконавчого комітету СРСР з метою об'єднання зусиль союзних республік у боротьбі з політичною та економічною контрреволюцією, шпіонажем і бандитизмом. ЦВК СРСР 15 листопада 1923 р. затвердила «Положення про ОДПУ». Голова ОДПУ призначався Президією Центрального виконавчого комітету СРСР і входив до складу Ради народних комісарів СРСР з правом дорадчого голосу. Упродовж 1923–1926 рр. ОДПУ очолював Ф.Е. Дзержинський, упродовж 1926–1934 рр. – В.Р. Менжинський. У зв'язку з 10-річчям органів державної безпеки ОДПУ СРСР нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора [8].

ОДПУ СРСР через газету «Правда» 5 березня 1933 р. оголосило про викриття контрреволюційної шкідницької організації в деяких органах Наркомзему і Наркомрадгоспів, головним чином у сільськогосподарських районах України, Північного Кавказу, Білорусії. Сповіщалося також, що заарештовані мали на меті підірвати селянське господарство і викликати голод у державі [11]. «Енциклопедія історії України» зазначає, що це було чи не перше офіційне повідомлення, в якому фігурував термін «голод» [7].

Справа «Про контрреволюційну змову у сільському господарстві» ще донедавна була під грифом «Цілком таємно». Доступ до неї став можливим лише від 25 травня 2009 р. [12]. Вона становить неупереджену джерельну базу

для дослідників вітчизняної історії. Взаємопов'язана зовнішня та внутрішня критика джерела, очевидно, має бути неодмінною умовою дослідження витоків Голодомору, характеристики його організаторів і жертв.

«Справа про контрреволюційну змову у сільському господарстві» складається з 15 розділів на 144 аркушах:

- I. Формула звинувачення;
- II. Виникнення і структура контрреволюційної організації;
- III. Мета і завдання контрреволюційної організації;
- IV. Особовий склад контрреволюційної організації;
- V. Підготовка озброєного повстання;
- VI. Озброєння повстанських кадрів;
- VII. Контрреволюційна агітація;
- VIII. Зв'язок із Польщею;
- IX. Зносини з Польською місією;
- X. Шпіонаж;
- XI. Фінансування контрреволюційної організації;
- XII. Терористична діяльність контрреволюційної організації;
- XIII. Диверсійна діяльність контрреволюційної організації;
- XIV. Підривна шкідницька діяльність;
- XV. Прикінцева частина.

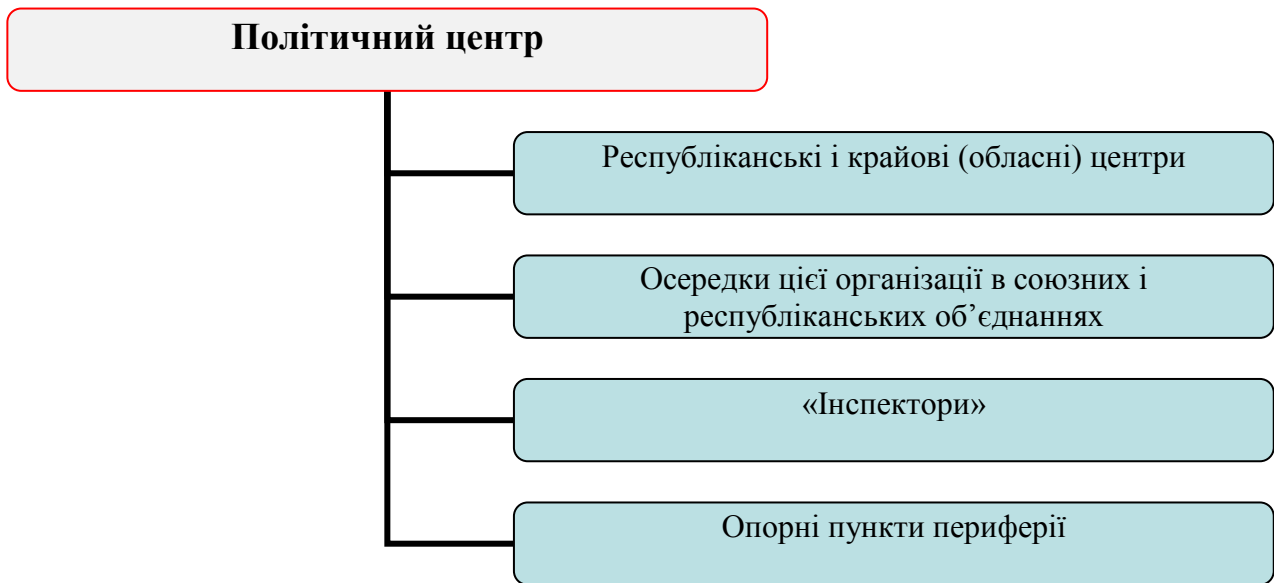
Документ вийшов за підписом керівника 8 відділення Економічного управління ОДПУ СРСР Апресяна, узгоджений із помічником керівника Економічного управління Мінаєвим та затверджений начальником цього департаменту Мироновим [12, арк. 143].

За матеріалами кримінальної справи встановлено, що контрреволюційна організація в аграрному секторі начебто виникла в середині 1931 р. Як свідчить документ, група вороже налаштованих фахівців галузевого дослідництва під керівництвом М.М. Вольфа [13] змогла вступити до лав ВКП(б) та зайняти високі державні посади у Народному комісаріаті землеробства СРСР та Народному комісаріаті радгоспів СРСР, їх структурах та подібних інституціях у

республіках. Вони, говориться у звинувачувальному висновку, мали на меті повалення радянського режиму. У зв'язку з тим, що не погоджувалися з політикою радянської влади на селі, створили контрреволюційну організацію, залучивши при цьому всю мережу сільськогосподарських установ СРСР. У формулюванні звинувачення зазначалося: «У своїй контрреволюційній повстанській діяльності Політцентр спирався на агресивно налаштованих фахівців сільського господарства, переважно з б. царських і білих офіцерів, б. учасників різних ... банд, що виступали в період громадянської війни зі зброєю в руках проти Радянської влади...» [12, арк. 16].

Слід зауважити, що у матеріалах справи зазначалося, що у найважливіших сільськогосподарських районах Союзу: Українській СРР, Білоруській СРР, Центрально-Чорноземній області, Нижній і Середній Волзі, Західносибірському краї та інших були створені філіали контрреволюційної організації або, як її називають у паперах – «Політичного центру». До моменту її ліквідації начебто діяли два республіканські центри – Української СРР і Білоруської СРР, 12 обласних – Харківський, Одеський, Вінницький, Київський, Дніпропетровський, Донецький, Північнокавказький, Центрально-Чорноземний, Нижньоволзький, Середньоволзький, Кримський і Західносибірський [12, арк. 4]. У свою чергу, загальний вигляд структури мав наступний вигляд (*рис. 1*). Загалом за сфабрикованими матеріалами справи було заарештовано понад 6 тис. осіб. В Україні «... незгодних з політикою Радянської влади в селі...» виявили 761 [12, арк. 4].

11 березня 1933 р. Колегія ОДПУ СРСР ухвалила постанову, згідно з якою за організацію контрреволюційного шкідництва у машинно-тракторних станціях і радгоспах засудила до страти 35 осіб, до 10 років ув'язнення – 22 особи, до 8 років арешту – 18 осіб [12, арк. 113–143].

Рис. 1. Структура «Політичного центру»

Державне політичне управління УСРР у квітні 1933 р. оголосило про викриття «Контрреволюційної повстанської організації», що нібито діяла в Україні. Свою назву, очевидно, вона одержала в ДПУ УСРР і надто претензійно й пишномовно звучала: «Контрреволюційна змова у сільському господарстві – український філіал». У справі «Політичного центру» специфіка України означена назвою «Практичний центр», який нібито очолював колишній заступник завідувача сектору урожайності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук В. Батієнко. Разом з ним слідчі заарештували: відповідального виконавця «Укрзаготекспорту» М. Апанашенка, референта планового управління Наркомату земельних справ УСРР, агронома «Укрбурякотрактороцентру» В. Борщика, старшого референта бюро п'ятирічки Наркомзему УСРР П. Бровара, наукового співробітника Колгоспного інституту С. Будняка, заступника керуючого Українською конторою «Центроплодоовоч» Є. Васильківського, агронома «Укртрактороцентру» А. Гепенера, начальника Головного планового управління Наркомзему УСРР Л. Діманта, старшого спеціаліста сектору тваринництва Наркомзему УСРР В. Єлисеєва, завідувача планового відділу «Укрзернотрактороцентру» М. Максименка, агронома військово-господарського відділу штабу Українського військового округу

М. Румянцева, агронома «Укртрактороцентру» С. Рутковського, референта Наркомзему УСРР Я. Співакова, референта плодоовочевої групи Наркомзему УСРР О. Еспозита [7].

В обвинуваченні, яке було висунуто проти «шкідників» з УСРР, зазначалося, що вони перекручували усі заходи партії щодо реконструкції сільського господарства, здійснювали роботу зі зриву посівної, збиральної та заготівельної кампаній, а також активного руйнування тракторного парку. Учасникам «змови» інкримінувалося налагодження зв'язків з відповідальними працівниками Київської, Одеської та інших областей з метою створення необхідних передумов для розгортання й активізації своєї підготовчо-повстанської роботи та формування повстанських осередків. Загалом інкримінувалася діяльність у 102 машинно-тракторних станціях, 114 колгоспах і селах у 133 районах УСРР. Окремо виділялася «практична» діяльність, що призводила до дискредитації основних заходів партії на селі, озлоблення селянства й підштовхування його на шлях повстання проти радянської влади. Крім того, зазначалося, що всі підбурювані події розгорталися навесні 1933 р.

Судячи з обвинувального вироку у цій справі, переданої до суду колегії ОДПУ, контрреволюційні організації були «викриті» у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській та Харківській областях. Матеріали містять детально розписану ОДПУ формулу звинувачення, терористичну, диверсійну, шпигунську, шкідницьку і тому подібну діяльність організацій. Хоча, деякі матеріали і логічна критика наявних справ «організацій» деяких областей повністю спростовує не тільки їхні функції, а й взагалі сам факт існування.

Для перевірки цієї справи було створено спеціальну комісію Наркомату робітничо-селянської інспекції, що підтвердила висновки слідства. Рішення щодо учасників «змови» трійка при колегії ДПУ УСРР винесла якраз у розпал Голодомору – 27 квітня 1933 р. Оригінал обвинувального висновку, засвідчена копія витягу з протоколу засідання судової трійки, слідчі матеріали не залишають сумнівів у кричущій упередженості судочинців. Всі фігуранти

«змови» були притягнені до кримінальної відповідальності. Так, за наказом заступника голови ДПУ 22 серпня 1933 р. було підписано довідку про розстріл чотирьох фахівців у галузі сільського господарства – В.А. Батієнка, В.Д. Борщика, Л.Н. Діманта, В.С. Єлисеєва. Решту – позбавили волі строком від 3 до 10 років. Крім того, у цьому документі значиться, що про цей факт повідомлено ОДПУ СРСР. Всі засуджені були офіційно реабілітовані у 1956 р. за відсутністю складу злочину.

Ліквідація цієї «потужної організації», тісно пов'язаної зі своїм «московським центром» та українською еміграцією у Польщі й Румунії, проблеми пояснення катастрофи в українському селі не розв'язала. Списати її на 15 засуджених у справі осіб не видавалось за можливе. Утім 49 томів документів слідства свідчили про спроби радянських органів державної безпеки вкотре «підстрахувати» партійно-державне керівництво й допомогти йому виправдатись в очах народу. Звичайно, ці матеріали ще потребують ретельного вивчення та доопрацювання, але вже зараз з упевненістю можна сказати, що використання з науковою метою такої категорії джерел потребує критичного аналізу у сукупності з архівно-слідчими документами і з урахуванням конкретно-історичних обставин формування справ.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Просим освободить из тюремного заключения (письма в защиту репрессированных)* / сост. В. Гончаров, В. Нехотин. – М. : Совр. писатель, 1998. – 208 с.
2. *Суд палача. Николай Вавилов в застенках НКВД. Биографический очерк. Документы* / сост. Я. Г. Рокитянский, Ю. И. Вавилов и В. А. Гончаров. – М. : Academia, 1999. – 552 с.
3. *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939 : док. и материалы : в 5 т. / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2000. – 927 с.*
4. *Москалев Б. Голодомор [Электронный ресурс] / Б. Москалев // Еженедельник 2000. – 2008. – № 14 (409) (4–10 апр.). – Режим доступа: <http://news2000.org.ua/f/53804>. – Загл. с экрана.*
5. *Глазко В. И. Август – 48. Уроки прошлого (научное киллерство, к истории советской генетики, к феномену распада СССР) / В. И. Глазко, В. Ф. Чешко. – М. : РГАУ–МСХА им. К. А. Тимирязева, 2009. – 441 с.*

6. *Марочко В.* Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм терору / В. Марочко // ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 96–104.

7. *Шаповал Ю. І.* «Контрреволюційної шкідницької організації в органах Наркомзему і Наркомрадгоспів». Справа 1933 [Електронний ресурс] / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон-Кю. – 568 с. : іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kontrevolystsiinoi__Shkidnitskoi_Organizatsii_s_prava_1933.

8. *Грищенко Т. Р.* Репресії у вітчизняній аграрній науці – «Група Конара – Вольфа – Коварського» (1933) [Електронний ресурс] / Т. Р. Грищенко // Історія науки і біографістика. – 2012. – Вип. 4. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2012-4/12>. – Заголовок з екрану.

9. *Кольман Э.* Вредительство в науке / Э. Кольман // Большевик. – 1931. – № 2. – С. 73–81.

10. *Справа «Української філії Трудової селянської партії»* / упоряд. : Т. Ф. Григор'єва, В. І. Очерятенко. – К. : Голов. редкол. «Реабілітовані історією», 2010. – 368 с.

11. *Сообщение ОГПУ* // Правда. – 1933. – 5 мар.

12. *Галузевий* державний архів Служби безпеки України, ф. 13, оп. 32, спр. 131, т. 1. [Обвинительное заключение по делу о к.-р. заговоре в сельском хозяйстве], 144 арк.

13. *Вольф* Мойсей Михайлович (1880–1933) : біобібліогр. покажч. наук. праць за 1910–1930 роки / уклад. : В. А. Вергунов, Т. Р. Грищенко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – 150 с. – (Сер. «Бібліографія вчених-аграріїв України» ; кн. 43).